

ПРОЦЕСИ МАСОВІЗАЦІЇ ЯК СВОЄРІДНІСТЬ СУЧАСНОЇ ІНФОРМАЦІЙНО-ТЕХНОЛОГІЧНОЇ ЕПОХИ

Розглянуто практику застосування сучасних політичних комунікацій як основної риси масового суспільства. Визначено особливості політичних комунікацій та зазначено позитивні і негативні наслідки, породжені масовізацією. Відзначено роль і місце сучасних інформаційних комунікацій у політичному житті сучасного соціуму.

Ключові слова: інформаційно-технологічна епоха, політичне життя, інформаційні комунікації, процеси масовізації.

Практика застосування сучасних політичних комунікацій переконливо доводить, що людьми масового суспільства управляти набагато легше, ніж людьми суспільств, що йому передували. Адже, якщо раніше предметом ефективного регулювання (з боку суспільства та його інститутів) була лише поведінка людини, то зараз, додатково й передусім – його свідомість і воля, або, як стверджують представники постмодернізму, «вся людина». Так, наприклад, французький філософ М. Фуко переконливо показав це зміщення як перехід від дисциплінарного суспільства (суспільства дисципліни) до суспільства контролю [1, с. 316].

І ця проблематика, незважаючи на її достатньо ретельно дослідження, продовжує бути вкрай актуальною як у теоретичному, так і практичному аспектах, відкриваючи все нові грані для вивчення. Разом з тим, беручи до уваги безліч негативних соціально-політичних наслідків масовізації, варто знайти і більш оптимістичний погляд на їх сутність та перспективи. Саме це і є метою даної статті.

Зазначена мета обумовила необхідність вирішення наступних науково-дослідних завдань: визначити особливості сучасних політичних комунікацій та зазначити гострі проблеми, породжені масовізацією; відзначити роль і місце сучасних інформаційних комунікацій у політичному житті.

Перш за все, слід згадати відомого дослідника Карла Ясперса, який одним з перших звернув увагу на цей бік проблеми. Так, на його

переконання, принаймні значна частина гострих проблем, породжених масовізацією, будуть вирішуватися під впливом позитивних чинників, породжених також процесами масовізації. Хоча К. Ясперс відомий своєю позицією як критик мас та неістинності буття масового суспільства, він, водночас, виражає надію на відродження «буття людини із надр масового буття». «Шлях історії неминуче веде тепер через маси... Народна освіта може привести маси на шлях, який веде до аристократії духу, – постійно фактично здійснюваний відбір може завершитися створенням справжньої аристократії без спадкових прав і привілеїв; зі зникненням соціального гніту й політичного терору може зникнути і мислення, переповнене обуренням і негативністю, властиве раніше масам. Школи, які здійснюють у свобідному змаганні відбір, постійне усунення несправедливості в умовах життя, що все ще зберігається, створення більшої соціальної справедливості – все це здатне, переборовши постійно виникаючу напруженість, прокласти шлях до росту свободи» [2, с. 144].

Ще в середині ХХ ст. П. Лазерфельд та Р. Мертон прогнозували, що вплив масової комунікації можна буде порівняти з впливом на суспільство автомобіля, винайдення якого змінило погляди та спосіб життя людей. Мас-медіа шляхом інформування суспільства роблять престижним та посилюють владу індивідів та груп, легітимізуючи, тобто визнаючи законним, їх соціальний статус. Їхня увага до певного об'єкту чи події свідчить, що цей об'єкт чи подія гідні бути відокремленим з анонімної маси, його поведінка та думка достатньо вагомими для всіх. Вони можуть ініціювати організовану соціальну дію, зокрема, кампанію «за» або «проти» чогось (корупції, злочинності, наркоманії тощо) чи безпосередньо впливати на громадськість. Успішна інформаційна кампанія може посилити владу і престиж масових каналів, роблячи їх можливості більш вагомими для наступних кампаній. У разі успіху це, в свою чергу, спричиняється до подальшого посилення їх влади та престижу [3, с. 141–143].

Процеси масовізації, і як можливість, і як загроза тісно пов'язані зі зміною характеру і природи політичних комунікацій, що особливо чітко корелює саме з унаочненням параметрів інформаційного суспільства. У будь-якій політичній системі центральне місце відводиться комунікації між структурами, що управляють суспільством, та громадянами й спільнотами, з яких воно складається. У руслі усталеної демократичної традиції політична комунікація є ключовим елементом для формування і відтворення суспільства, де грома-

дяни і держава усвідомлюють свій взаємозв'язок та взаємну відповідальність.

Британський теоретик політичних комунікацій Дарррен Дж. Ліллекер, узагальнюючи свій аналіз значної кількості відповідних концепцій, констатує, що у класичних визначеннях політичної комунікації увагу сфокусовано на її джерелі та мотивах; політична комунікація виходить з політичної сфери і повинна мати чітку політичну мету. Однак, такі визначення, за Даррреном Дж. Ліллекером, не зовсім відповідають нинішній ситуації у багатьох державах, особливо враховуючи роль ЗМІ.

В сучасній літературі, – резюмує Д. Ліллекер, – виділяють трьох учасників політичної комунікації. Деякі з них діють поза межами кожної окремої держави, і кожен приймає участь у створенні політичної комунікації. «До цих учасників, передусім, належить сама політична сфера: держава та політичні діячі, що її обслуговують. Вони повинні інформувати суспільство про свої події для того, щоб воно схвалило і визнало ці дії.

Другий учасник політичної комунікації – це недержавні інститути, до яких відноситься низка організацій з політичним нахилом, а також юридичні особи і, звичайно ж, виборці. Кожна з цих організацій і груп передають повідомлення у політичну сферу, розраховуючи справити деякий вплив на неї.

І нарешті, існують засоби масової інформації, в яких обговорюється політика, і які впливають як на громадськість, так і на політичну сферу. У вільному, плюралістичному і відкритому суспільстві, про яке частіше всього говориться у літературі, всі три учасника незалежно і в той же час взаємопов'язано здійснюють комунікацію один з одним. Іншими словами, вони кажуть, що і коли вважають потрібним, але знаходяться під впливом один одного, і в процесі формування аргументів, думок, стратегій одна з цих груп може виявитися провідною» [4, с. 10–11].

У своєму аналізі особливостей сучасних політичних комунікацій Дарррен Дж. Ліллекер особливу увагу звернув на конс'юмеризацію політичної активності і поведінки виборців як на відносно нове й мало вивчене явище. Конс'юмеризація політичної поведінки – це один із способів пояснити існуюче ставлення людей до результатів падіння лояльності виборців у політиці. Конс'юмеризація виникла як результат впливу низки взаємопов'язаних факторів, серед яких професіоналізм виборців і менеджеризм політичних партій;

відчутна «дистанція» між політикою і громадськістю та зникнення масових партій; висунення споживача на перше місце внаслідок переходу до ринкової орієнтації, здійсненого спочатку корпоративними, а затим політичними організаціями.

Як наслідок усього цього, узагальнює Д. Ліллекер, «...у поведінці політичної партії з'являється концепт політичного маркетингу, так як постійне проведення кампаній повинно забезпечити споживачів соціальним задоволенням і, як наслідок, політикою уряду. Такий конс'юмеризм – це загальна особливість неоліберального західного суспільства. Саме посилення розповсюдження конс'юмеризму змінило природу формування політичних стратегій, зв'язану з цим комунікацію, поведінку рівнів уряду, а також ставлення до них ЗМІ. Проблема політичної сфери полягає у тому, що у постмодерністському суспільстві вважають, що символи й художні прийоми мають більший вплив, ніж факти і правда в силу мінливої природи останніх, і люди використовують «ярлики» та образи, що їм надають ЗМІ для формування власної системи ідеологічних поглядів [4, с. 83].

Ведучи мову про конс'юмеризм, варто нагадати, що проблема надлишкового споживання чи не вперше була піднята американським економістом і соціологом Торстейном Вебленом ще в кінці XIX ст. Не дарма сучасний американський економіст М. Бронфенбреннер зазначав, що «для американського інституціоналізму (принаймні, за межами США) Торстейн Веблен – така ж знакова фігура, як Карл Маркс для наукового соціалізму» [5, р. 20].

Не можна не погодитися з тими дослідниками, які підкреслюють, що політичні комунікації завжди історично конкретні. Фактично вже сьогодні значною мірою збулися пророцтва, які відомий теоретик демократії Р. Даль давав у 1989 р. Осмислюючи роль і місце сучасних інформаційних комунікацій у політичному житті, він писав, що традиційні демократичні інститути «...в майбутньому повинні бути збагаченими новими методами, що сприяють розвитку громадянської самосвідомості, участю громадян у політичному житті, отриманню інформації, обговоренню проблем, причому все це буде зроблено на основі тих досягнень техніки і технології, котрі з'являться у наступному столітті. Ми ледве лише почали всерйоз обдумувати можливості, що відкриваються ними і провели у мізерних масштабах самі перші, несміливі проби» [6, с. 179].

Прогнозуючи майбутнє розвитку комунікаційних технологій та його соціально-політичні наслідки, Б. Славін пише : «Обмеження

доступу і маніпуляція інформацією не можуть бути ефективними з точки зору довгострокового розвитку людства, але неминучі, поки не створені умови, що дозволяють гармонізувати інтереси індивідів з інтересами соціуму. До тих пір, поки управління діяльністю людства в цілому інформаційно не прозоро, поки є можливості поділу і обману людей, інформація буде використовуватися в корисливих цілях, а демократичні принципи управління залишаться лише ширмою для прикриття системи глобальної соціальної маніпуляції. І все-таки ми стаємо свідками того, як останнім часом стрімко закладаються технологічні можливості глобального «розкріпачення» інформації. Розвиток комунікаційних технологій створює умови для надання вільного доступу до всієї інформації, дозволяє організувати накопичення людством знань таким чином, щоб ними можна було ефективно і своєчасно користуватися. Тільки суспільство, в якому ні в кого не буде ексклюзивних прав на інформацію, в якому кожен громадянин буде мати доступ до всіх знань людства, а їх використання буде зручним настільки, наскільки це дозволяють технології, можна з повним правом назвати інформаційним» [7].

Характер політичних комунікацій визначається передусім інформаційно-технологічною своєрідністю епохи. Тому цілком закономірно, що специфіка технологій політичних комунікацій початку XXI ст., як періоду інтенсивного становлення глобального інформаційного суспільства, визначається у першу чергу стрімким розвитком та розширенням сфер застосування Інтернет-технологій.

З урахуванням цього, як зазначає В. М. Горохов, «сучасні мережеві інформаційні технології політичних комунікацій можна розглядати у єдності трьох відносно самостійних блоків :

- 1) електронні технології політичних комунікацій у виконавчих органах влади, у взаємодії структур держави з громадянами;
- 2) інформаційно-комунікаційні технології для розвитку та посилення демократичних інститутів, розширення участі громадян у громадській та політичній діяльності;
- 3) опосередковані комп'ютером технології політичних комунікацій, зверненні безпосередньо до громадської думки, масової свідомості, політичної поведінки великих груп людей [8, с. 28–29].

Американський соціолог та фахівець у галузі побудови соціологічних теорій Джонатан Тернер систематизував та обґрунтував сукупність методів аналітичного теоретизування. На думку Д. Тернера, яку важко заперечити, аналітичне теоретизування покликане

дати той чи інший опис соціальної реальності [9, с. 119]. Дослідник виходить з того, що побудова теорії потребує виділення певних властивостей оточуючого середовища, які вважаються важливими для її опису. Таке виділення здійснюється, у першу чергу, за допомогою понять чи термінів, «що охоплюють аспекти соціального світу, які вважаються суттєвими для визначених аналітичних цілей» [10, с. 29–30]. Д. Тернер розрізняє два типи понять: «поняття-ярлики», які просто помічають явища, та «поняття-перемінні», які відносяться до явищ, що розрізняються за ступенем. Поняття вибудовуються у судження, які характеризують відношення між феноменами, що зафіксовані в поняттях, а судження, у свою чергу, систематично (тобто, взаємопов'язано, логічно несуперечливо та послідовно) організуються в деяку систему – «теорію» [10, с. 34]. Д. Тернер виділяє кілька методів (підходів) до побудови соціологічної теорії, з них найбільше поширення дістали три: аналітичні схеми, пропозиційні схеми та теоретичні моделі.

Аналітична схема – це система тих самих понять (концептів, категорій), уведених для позначення властивостей соціальної реальності, які розглядаються як такі, що мають ключове значення в описі соціальної реальності. Аналітична схема, таким чином, має за мету встановити визначене відношення між поняттями. Пропозиційна схема, на відміну від аналітичної, має справу з поняттями-перемінними. Відношення між поняттями-перемінними виявляються іншими ніж між поняттями-ярликами. Вони не просто фіксують їх співвідношення (зв'язок), а вказують, що зміна ступеню явища, що позначається одним поняттям, веде до зміни ступеню явища, що позначається іншим поняттям. Нарешті, теоретична модель є схематичним уявленням, «яке включає поняття, що позначають і висвітлюють визначені риси соціуму; розташування цих понять у наглядній формі, яка відбиває упорядкування подій у світі; символи, що характеризують природу зв'язків між поняттями» [10, с. 128].

П. В. Панов, використовуючи у власному дослідженні методологію Д. Тернера, у свою чергу, доповнює її аналіз досить суттєвим світоглядним зауваженням: «Людині властиве прагнення «зрозуміти» оточуючий світ, тобто створити деякий опис цього світу, і для цього вона виділяє в ньому значимі риси (сторони), позначає їх деякими концептами, формалізує судження, в яких різні концепти зв'язуються один з другим. Врешті решт це інтелектуальне підприємство приводить до створення теоретичної моделі». Зрозуміло, ні одна

з теоретичних моделей не здатна описати і пояснити реальність «раз і назавжди» в силу того, що, виділяючи в якості значимих одні сторони реальності, вона залишає поза поля зору інші. Тому завжди з'являються альтернативні описи, і виникають дискусії про те, який з них «кращий». Але є й інша причина обмеженості будь-якої теоретичної моделі: змінюється сама реальність, що описується, вона відкривається нам новими сторонами, і те, що раніше здавалося не самим важливим і не приймалося до уваги, виходить на перший план. Це змушує нас або відмовитися від попередніх описів, або переосмислювати їх, перевизначаючи старі і формулюючи нові концепти і судження [11, с. 6].

Коли йдеться про вплив формування інформаційного суспільства на зміни в соціальній системі різних країн у світовому масштабі, то тут доцільно виходити з його розуміння як глобального проекту. «Глобальні проекти, – вважає Г. Почепцов, – можна визначити як початок нового тренду й завершення старого. Їх проектування та імплементація можуть бути навіть непомітними для населення, якщо впровадження відбувається протягом тривалого часу, але це не знімає з порядку денного їх проектний характер. Глобальний проект завжди йде принципово новим шляхом, тому рівень спротиву в цьому випадку буде найвищим. Глобальний проект базується на використанні «енергетики» масової та індивідуальної свідомості, тому він завжди намагається активізувати населення під своїм кутом зору..., змінюючи його ідентичність, як проміжне завдання для створення подальших змін у фізичному просторі. Глобальні проекти налаштовані або на суттєву корекцію масової свідомості, або на її повну зміну» [12, с. 6].

Загальновизнаним є твердження, що людство підійшло до тієї межі, коли «майбутньотворне планування» повинне стати керівництвом до дії, витіснивши пасивні футурологічні пророцтва. Якщо такого повороту у діяльності людства не відбудеться, то песимістичні картини майбутнього, представлені у згаданих публікаціях, можуть стати реальністю. Сьогодні необхідна розробка сценарію «збереження цивілізації» і стратегії втілення його в реальність. Передумовою цьому є визнання у футурології підхід – ефект інформаційного зворотного зв'язку в соціальному середовищі, одне з формулювань якого відоме як «теорема Томаса»: якщо людина визначає обставини як дійсні, вони стають дійсними у своїх наслідках. Тобто, людство володіє механізмом здійснення певних «сценаріїв майбутнього».

І першочерговим завданням щодо планування майбутнього є розробка самого сценарію «збереження цивілізації» і прийняття його для втілення у життя як на глобальному, так і на національному рівнях [13, с. 188].

Об'єктивна оцінка істинності / неістинності та корисності / некорисності будь-якої теорії, у тому числі й теорій інформаційного суспільства, має здійснюватися з позицій метатеоретичного аналізу, одним із елементів якого є застосування практики як критерію істинності (за умови визнання його відносності).

Відомі американські фахівці з методології політологічних досліджень Джеральд Мангейм і Річард Річ дають наступну характеристику ролі теорії в них та підстав її верифікації: «Теорії створюються з двох причин. По-перше, ми сподіваємося за допомогою теорій так спростити дійсність, щоб можна було якось зрозуміти її і тим самим контролювати або пристосовуватися до неї. По-друге, після того як розуміння дійсності досягнуто, теорії можуть служити керівництвом для перевірки його правильності. Теорії логічно обґрунтовують сподівання, або прогнози, відносно реального світу, які через посередництво відповідних методів дослідження можуть співставлятися з дійсністю. Коли прогнози підтверджуються, отримують підтвердження і ті розсуди, які лежали в їх основі, відповідно зростає наша впевненість, що ми правильно вловили хід подій. Коли наші прогнози виявляються невірними, ми починаємо сумніватися у своєму розумінні і шукаємо способи досягти правильного розуміння подій. Теорії представляють собою множини логічно зв'язаних символів, які відображають те, що, на нашу гадку, відбувається у світі. Теорії всього лише інтелектуальні інструменти. Це дуже важливо засвоїти, оскільки таким чином ми отримуємо можливість усвідомлювати, що теорії ні в якому абсолютному сенсі не є ні істинними, ні помилковими, а лише більш чи менш корисними» [14, с. 43–44].

Саме з таких позицій слід підходити і до різних концепцій інформаційного суспільства, верифікація та визначення статусу яких мають визначатися з точки зору їх придатності в якості інтелектуальних інструментів аналізу суспільних змін. І не лише для змін, які вже відбуваються, або лише розпочалися, але й для більш довгострокового прогнозування та проектування майбутнього.

Відтак, незважаючи на різноманітності, а інколи й суперечливості, концепції постіндустріалізму, насамперед інформаційного суспільства визнають основною передумовою існування сучасного

суспільства процеси створення, переробки та використання інформації, які суттєво впливають на всі сфери суспільного життя. У той же час варто зазначити, що цей вплив має не тільки здобутки й переваги, але й значні виклики та загрози.

Постійна увага науковців до вказаних процесів дають підстави стверджувати, що парадигма «інформаційного суспільства», ролі та місця політичних комунікацій у сучасному науковому дискурсі носить відкритий характер і коригується новими явищами, їх проявами та наслідками.

Ця парадигма, безумовно, має певну суперечність, яка відзначається, насамперед, у тому, що поширення проєктивного прогнозування та передбачуваності соціальних процесів не мінімізує ризики людської життєдіяльності через зниження стосовно них прийнятних безпекових порогів. Крім того, стрімкий розвиток інформаційно-комунікативних технологій та панування мас-медіа у процесах формування суспільної думки створюють серйозні підстави для маніпулювання масовою та індивідуальною свідомістю з боку державних, транснаціональних та наднаціональних владних структур. Тому з метою запобігання та протидії цим загрозам найважливішим засобом повинен бути дієвий громадський контроль у суспільстві, його принципово нові форми з використанням сучасних інформаційно-комунікативних технологій та поширеного доступу до відкритої інформації.

Бібліографічний список:

1. Фуко М. Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы / Пер. с фр. В. Наумова под ред. И. Борисовой. М. : Ad Marginem, 1999. 480 с.
2. Ясперс К. Смысл и назначение истории / Пер. с нем. М. : Политиздат, 1991. 527 с.
3. Лазерфельд П., Мертон Р. Массовая коммуникация, массовые вкусы и организованное социальное действие. Назаров М. М. Массовая коммуникация в современном мире : методология анализа и практика исследования. М., 2002. С. 141–143.
4. Лиллекер Д. Дж. Политическая коммуникация : ключевые концепты / Пер. с англ. С. И. Остнек. Харьков : Гуманитар. центр, 2010. 300 с.
5. Bronfenbrenner M. Early American Leaders – Institutional and Critical Traditions. American Economic Review. 1985. Vol. 75. № 6. P. 20.
6. Даль Р. О демократии. М. : Аспект Пресс, 2000. 208 с.
7. Славин Б. Б. На пути к информационному обществу. URL: <http://journal.itmane.ru/node/285>
8. Горохов В. М. Средства массовой информации в системе политических коммуникаций. Концепции современной политологии. М. : Спарк, 1993. С. 28–33.

9. Тернер Д. Аналитическое теоретизирование. TESIS. 1994. Вып. 4. С. 119-157.
10. Тернер Д. Структура социологической теории. М. : Прогресс, 1985. 471 с.
11. Панов П. В. Институты, идентичности, практики : теоретическая модель политического порядка. М. : РОССПЭН, 2011. 230 с.
12. Почепцов Г. Глобальні проекти : конструювання майбутнього. К. : Український центр політичного менеджменту, 2009. 212 с.
13. Шевцов А. І. Майбутнє людства необхідно спланувати : глобальні загрози і довгострокова стратегія розвитку України. Стратегічні пріоритети. 2007. № 1 (2). С. 187-193.
14. Мангейм Б. Джарол, Рич Ричард К. Политология. Методы исследования / Пер. англ. / Общ. ред. и вступ. ст. А. К. Соколова. М. : Издательство «Весь Мир», 1999. 544 с.

The practice of applying modern political communications as the main feature of a mass society is considered. The peculiarities of political communications are determined and the positive and negative consequences generated by massivization are indicated. The role and place of modern information communications in the political life of modern society is noted.

Keywords: *information-technological epoch, political life, information communications, processes of massization.*

УДК 328.185+328.188.5(47+57)

Краснопольська Т. М., НУ «ОЮА»

НЕФОРМАЛЬНІ ДЕСТРУКТИВНІ ПОЛІТИЧНІ ПРАКТИКИ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРІ: ПОНЯТТЯ, ФОРМИ ТА КОНТАГІОЗНІСТЬ

В статті розглянуто сутність та основні види неформальних політичних практик. Встановлено типи неформальних деструктивних політичних практик, виділені дві їх групи («жорстку» корупцію) та інші форми («м'яку» корупцію). Проведено аналіз проявів таких форм неформальних деструктивних політичних практик як фаворитизм, непотизм, кронізм, клановість та трайбалізм на пострадянському просторі. З'ясовано сутність ефекту контагіозності корупції. Виділено дві групи пострадянських країн, що мають відмінності у переважаючих формах «м'якої» корупції. Доведено, що у західних республіках колишнього СРСР переважають індивідуальні практики (клієнтелізм, фаворитизм, непотизм та кронізм), в східних регіонах – колективні (клановість та трайбалізм). Доведе-